

Harranlı Sâbiî Ediplerden Ebû İshâk es-Sâbiî'nin "Küllü'l-Verâ" Adlı Şiirinin Tahlili

Mahmut POLAT*

Özet: Makalemizde Harran'da yaşamış Sâbiîler'den Ebû İshâk es-Sâbiî'in "Küllü'l-Verâ" adlı gazelinin ele aldık. Gazeli incelemeye önce Sâbiîler hakkında özet bir bilgi verdik. Ardından gazelin sahibi Ebû İshâk'ın yaşamı, yetiştiği ortam ve şiirini besleyen kaynaklar hakkında bilgi verdik ki okuyucu şiir tahlilini daha iyi değerlendirebilsin. Ebû İshâk'ın "Küllü'l-Verâ" adlı gazelinin şiirinin inanç esaslarını da dikkate alıp, Arap Dili açısından özelliklerini inceledik. Şiirin Arap Edebîyatı açısından, edebî sanatlarını detaylı bir şekilde ele aldık. Bu değerlendirmenin okuyucuya yol göstermesini, Sâbiîler ve Ebû İshâk'ın şiirleri hakkında bilgi vermesini hedefledik.

Anahtar kelimeler: Sâbiî, Ebû İshâk, Küllü'l-Verâ, Şiir, Semavî Dinler, Semavî Dinlerin Esası.

Abstract: In our paper, we deal with a lyric, "Küllü'l-Verâ", of Abu Ishak who lived among the Sâbiî in Harran. Before investigating the lyric, we give a short information on the Sâbiî community. We give restricted information on them because it is not the aim of this study to investigate them. Thus we give a summary on them. After that we give some information on the life of the poet of the lyric – Abu Ishak-, his ambience and the sources of his work, so that reader

---

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Ü. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Erzincan/Türkiye. mahmutpolat7@hotmail.com
الدكتور محمود بولات عضو التدريس في كلية الإلهيات قسم اللغة العربية، بجامعة أرزنجان.

will be able to understand the lyric better. We investigate Abu Ishak’s lyric, Küllül Verâ, on ‘interfaith dialogue’, in terms of his faith for its value of Arabian language. We deal with literary arts and features of the lyric by means of Arabian literature. We aim at leading reader and giving information on the Sâbiî people and Abu Ishak’s poems.

Key words: The Sâbiî, Abu Ishak, Küllü’l-Verâ, divine religions in poetry, the principles of divine religions.

Giriş

Tarihin belli bir döneminde Sâbiîler ilme hizmet etmiş ve büyük alimler yetiştirmişlerdir. Bunların arasında tıp, matematik, astronomi, tarih ve edebiyat gibi ilimlerde yetişmiş pek çok bilgin ve edip vardır.

Sözlüklerde “Sâbiî” kelimesi, kavminin dinini terk eden kimse anlamına gelmekte olup “sabee” kökünden türetilmiştir.¹ Bu nedenle Mekkeliler, Hz. Muhammed (S.A.V.)’e kavminin dinini terk etti anlamında “sabee Muhammed” yani Muhammed ata dinini terk etti, demişlerdir. Ancak bu zümrenin, Sabi adında bir zata mensup oldukları için bu isimle anıldıkları da söylenir²

Sâbiîler dendiğinde inanç ve nesep bakımından Harranîler ve Mendaîler olmak üzere iki topluluk akla gelmektedir. Ancak “Sâbiîlik” denildiğinde ilk akla gelen Harranîler’dir.³ Mendaîler’in bilim tarihinde bilinen herhangi bir hizmetleri olmamıştır.⁴ Halen Irak’ta dere ve akarsu kenarlarında yaşamaktadırlar. Harran Bölgesinde kalan Mendaîlerin çoğu müslüman olmuş ve yerel halkla karışmıştır. Şanlıurfa’nın Viranşehir ilçesinde bu fırkanın bakayası olarak “menda” kabilesi mevcuttur. Mendaî Sâbiîler, Hıristiyanlık ile

¹ Arthur Jeffery, *The Foreign the Qur’an Vocabulary of Qur’an*, Kahire-bty, s. 191-192.

² İbn Manzûr Ebû’l-Fazl Cemaluddin Muhammed el-İfrîki, *Lisâni’l-‘Arab*, (Daru’l-Fikir) Beyrut, 1994, I, s. 54.

³ Mes’udî, Ali b. el-Hüseyin, *Murûcü’z-Zeheb ve Ma’âdinü’l-Cevher* (thk. Mustafa Muhammed es-Sa’âde), Mısır, 1964, II, s. 247 vd.

⁴ ed-Dibâcî, Muhammed, *ed-Debâu’s-Sâbie fi’l-‘Asri’l-‘Abbasi*, Dâru’l-Beyzâ, Kahire, 1989, s.16

Yahudiliğin karışımı bir topluluktur.⁵

Harranîler ise tarihte “Harranlı Sâbiîler veya “Ashabu’r-Ruhaniyat” olarak bilinen eski bir dini topluluktur. Bu taifeye neden ve ne zaman “Sâbiî” ismi verildiği kesin olarak bilinmemekle beraber bu konuda birkaç görüş vardır. Kimileri bunları Sâbî b. Mütevelşih b. İdris’e (a.s.) nisbet eder. Kimileri de onları, Haniflere karşı bir fırka olarak tanımlar. Hatta Hz. İbrahim döneminde yaşamış bulunan ve Hanif dininden ayrılan Sabî b. Marî’ye nisbet edenler de olmuştur. Ebû İshâk’tan bahsedilirken onun Hz. İbrahim’in kavmi olan Sâbiîler’den biri olarak bahsedilirdi. Hatta Harranlı Sâbiîler, Harran’ın fethi sırasında kendilerini Kur’an-ı Kerim’de zikredilen Sâbiîler olduklarını iddia etmişlerdir.⁶

Harranlı Sâbiîler, Abbasîler döneminde Bağdat’a yerleşmeden önce Harran’da yaşarlardı.⁷ Harranîler, “ Âl-Kurra” ve “Âl-Zahrûn” olarak bilinen iki aileden oluşmuştur.⁸ Çeşitli baskılara maruz kalan Harranîler, uzun süre dinlerini korumuşlardır.⁹

Harranlı Sâbiîleri iyi tanımak için inançlarını bilmek gerekir: Harranîlere göre “Yaratıcı” hem “tek”, hem de çoktur. O zatıyla ilk ve ezelidir. O, her şeyin aslı olması bakımından “tek”, kendisine yönelerek kulluk edenlerin çokluğuyla çoktur. O, “yedi gezegen” ve yeryüzündeki salih kimselerle de çoğalır, ancak bu, O’nun zatındaki “vahdaniyeti” bozmaz.¹⁰

Harranîler’den bazıları, Azmuyum, Hermes (İdris a.s.), Ayana ve Avazi adlı peygamberlere iman ettiklerini söyler. Bazıları da Eflatun’un ana tarafından dedesi olan “Sulana”nın peygamberliğini

⁵ Hasenî, es-Seyyid Abdurrezzâk, *es-Sâbietu Kadîmen ve Hadîsen* (Mektebetü’l-Hâncî), MİSİR, 1931. s.15

⁶ Hilâl b. el-Muhassin, *Rusûmu Dâri’l-Hilafe* (thk. Mihâil ‘Avvad Matba’atü’l-‘Ani), Bağdat, 1983. s. 38.

⁷ Ay.

⁸ Hilâl b. el-Muhassin, *Gurerü’l-Belâğa* (thk. Muhammed ed-Dibâcî), Dâru’l-Beyza, 1988, s. 14.

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin Esmâu’l-Muellifin ve Âsârü’l-Musannifin* (nşr. İbnu’l Emin Mahmut Kemal- Avni Aktuç), İstanbul, 1951, s. 18-19.

¹⁰ eş-Şehristânî, Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve’n-Nihal* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts. II, s. 54-56.

inanır ve onun dinî emirlerine bağıllık izhar ederdi.¹¹

Harranîler'in farklı bir "hulul" inançları vardır. Allah, ya kendi zatiyla külliye veya zatının bir cüz'üyle, "Semavî Heykeller" dedikleri "Yedi Gezegen" in tümüne birden hulul eder. Harranîler, yeryüzünde "Semavî Heykelleri" temsil eden geometrik şekiller yapmışlardır.¹²

Kendileriyle Allah arasında yıldızları aracı kılan Harranîler, "Yıldızlara Tapanlar" olarak tanınmışlardır. Tapındıkları heykeller, sırasıyla, İlk İlet¹³ Heykeli (Heykelü'l-İleti'l-Ûlâ), Akıl Heykeli (Heykelü'l-Akl) ve Siyaset Heykeli (Heykelü's-Siyase) gibi heykellerdir. Temsil ettikleri gezegenin şekline göre dörtgen, üçgen ve altıgen biçiminde farklı şekillere sahiptirler.¹⁴

"Yedi gezegen" in insan vücudunda da remizlendiğine inanan Harranîlere göre Allah; dilimizle konuşur, gözlerimizle görür, kulaklarımızla duyar, ellerimizle tutar, ayaklarımızla yürür ve dileğini bizim azalarımızla yapar.¹⁵

Hayra ve şerre inanan Harranîlere göre hayır, Allah'a; şerler ise kula nisbet edilir.¹⁶ Çünkü Allah, kötü şeyleri yaratmaktan münezzehtir. Şerlerin, kötülerin gezegenlerle münasebetleri esnasında talihsizlik sonucu meydana geldiğine inanırlar.¹⁷

Hayvanların kurban edilmesiyle ilgili ilginç inançlara sahip olan Harranîler, kurban kesmeden önce hayvanın gözlerini bağlayarak yüzüne tuz serperler; kesilen hayvanın çarpınış ve hareketini o senede meydana gelecek olayların habercisi kabul ederler.¹⁸

Helâl ve haram kavramını bilen Harranîler, çekirge, domuz, deve, güvercin, balık ve kesilmemiş hayvan etini ve baklagilleri¹⁹ yemeyi

¹¹ eş-Şehristânî, a.g.e., II, s. 75.

¹² eş-Şehristânî, II, s. 54-56; el-Hasenî, s. 14 vd.

¹³ Halen Harran bölgesinde bu heykelleri içlerinde barındıran ve "İlle" diye bilinen höyükler bulunmaktadır.

¹⁴ eş-Şehristânî, II, s. 57

¹⁵ eş-Şehristânî, a.g.e., II, s. 56.

¹⁶ eş-Şehristânî, II, s. 54-56; el-Hasenî, s. 14, vd.

¹⁷ eş-Şehristânî, II, s. 57.

¹⁸ Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhir b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed'i ve't-Târih* (thk. C.L. Huart), Paris, 1919, II, s. 250.

¹⁹ Harran bölgesi mutfağında "baklagiller" kültürünün olmayışı, Şanlıurfa'da Balıklı gölün balıklarının yenmemesi, Sâbiîlerin abdest alma yerleri olan "çimeceklerin

haram sayarlar.²⁰

Harranîler ölüye dokunmazlar. Cünüplük, hayız ve nifas hâlinde yıkanırılar.²¹ Sünnet olmaz, ahitsiz ve velisiz nikâh kabul etmezler. İki kadını bir nikâhta bulundurmayan Sâbiiler²² hâkimin hükmü olmadan da boşanmazlar.²³

Harranîler, cünüplükten temizlenmiş olarak abdest alır ve güney kutbuna yönelerek²⁴ her rekâtı iki secdeli olan sabah on iki, zevalden önce beş, akşam beş rekât olmak üzere üç vakit farz namaz kılarlar.²⁵

Harranîler namazlarını Zuhâl, Güneş, Ay, Merih, Utarid, Müşteri ve Zühre gezegenlerini temsil eden yeryüzünde yaptıkları ibadetgâhlarda kılarlar.²⁶

Geçmiş birçok ümmet gibi oruç tutan Harranîler, kendilerine farz olan otuz günü ayrı ayrı onar gün olarak tutarlar.²⁷

Ebû İshâk İbrahim b Hilâl b. Zahrun (925/994)'un Hayatı ve Yetiştirilmesi

Ebû İshâk b. Hilâl b. Zahrun b. Habbun es-Sâbiî el-Harrânî İzzü'd-Devle Bahtiyar'ın Divan kâtibi olarak bilinir.²⁸ Ebû İshâk 25 Kasım 925 yılında ata yurdu Harran'da doğmuştur.²⁹ Çocukluk dönemi

---

bulunması vs. Sâbiilerin bölgede etki ve izlerini göstermektedir.

²⁰ el-Makdisî, IV, s. 29; Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. İhsan Abbas Şükri Faysal), Weisbaden-1974, I, s. 158.

²¹ Ebû Zeki, Tefvik Sultân, *Târihu Ehli'z-Zimme fi'l-Irak* (Dâru'l-Ulûm), Bağdat, 1983, s. 57; el-Makdisî, IV, s. 29.

²² el-Makdisî, IV, s. 29-30.

²³ el-Makdisî, IV, s. 29.

²⁴ el-Beyrûni, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Harezmi, *el-Asârü'l-Bâkiye mine'l-Kurûni'l-Hâliye*, Süleymaniye (Ayasofya), nr: 2947, vr. 206.

²⁵ el-Beyrûni, IV, s. 23.

²⁶ Ay.

²⁷ İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist fi Ahbâri'l Ulemâ'il-Musânnefin mine'l-Kudemâi ve'l-Muhdesin ve Esmâ'i-Kütübihim*, Beyrut, 1978, s. 443; Yakut, *Mü'cemü'l-Üdeba*, II, s. 78; Vecdi, V, s. 426.

²⁸ Kalkaşendî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhü'l-A'sa fi Sinâ'til-İnşâ* (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, I, s. 83-139; Yâkût b. Abdullah el-Hamevi, *Mü'cemü'l-Büldân*, Dâr Sâder, Beyrut, 1957.

²⁹ Sa'âlibî, II, s. 241; Kehhale Ömer Rıza, *Mü'cemü'l-Müellifin ve Teracimi Musannifü'l-Kütübü'l-Arabiyye*, Darü'l İhayai'l-Türasil-Arabi, Beyrut, 1988, I, s. 124; el-Gazzâvî, Abdurrahmân, *Ebû İshâk İbrahim b. Hilâl es-Sabiî Müerrihen*, BÜ. Eğ. Fak.

bizim için bilinmemekle beraber onun iyi bir eğitim aldığı tahmin edilmektedir. Bununla beraber kendisi edebiyat, tıp, matematik, geometri ve tarih ilimlerini okuduğunu, Sâbiî ve İslam ilimleriyle de meşgul olduğunu çeşitli münasebetlerle söylemiştir. Sâbiîler kendi çocuklarına ilim, kültür ve ahlak eğitimi vermişlerdir. İlimlerin Verâset yoluyla babadan evlâda intikal ettiğine inanırlar.³⁰ Ebû İshâk'ın babası onu sürekli olarak atalarının mesleği olan tıbbı teşvik etmiştir fakat o hep edebiyatla uğraşmıştır. Tıp eğitimini tamamladıktan sonra ancak edebiyatla ilgilenebilme imkânı bulmuştur. Edebîyatta o, döneminin en büyük edipleriyle yarışacak seviyede idi.³¹

Ebû İshâk, Harranlı Sâbiîlerin inancına mensup dindar bir kimseydi. Kendisi Bağdat'ta bu dini taifenin hamisi ve lideri durumundaydı. Fakat uzun bir süre ne kendisi ne de taifeden başka birinin Müslüman olmasına mani olmuştur. Müslüman olma karşılığında vezirlik teklifini bile red etmiş ve ölümüne kadar taifesine olan inanç bağlılığını korumuştur.³²

Ebû İshâk eğitilmiş ve kültürlü bir çevrede yetişmiştir.³³ Birçok resmi görevde bulunması ona Bağdat gibi ilim ve kültür merkezi olduğu dönemlerde birebir edip, şair, bilgin ve devlet adamıyla tanışma fırsatını vermiş ve tarihe mal olan birçok olaya tanıklık etmiştir.³⁴

Ebû İshâk tıp biliminin dışında ilgilendiği bütün ilim dallarında eser vermiştir.

Eserleri şunlardır:

Dergisi, sy. XXIV, s.180.

³⁰ İbnü'l-Kıftî Ali b. Yusuf el-Kıftî, *Kitâbu İhbâri'l-Ülemâ bi Ahbâri'l-Hükemâ* (Matbaatü's-Sa'âde), Kahire, 1908, s. 350.

³¹ Dibâci, s. 5; Dâiretü'l-Ma'arifi'l-İslâmiyye, Kahire, "Sabee" md.;Yakut, Üdeba, 1933, II, s. 52; İbnü'l-Kıftî, s.75

³² Sa'âlibî, II, s. 72.

³³ İbn Hallikân, Ebûl Abbas Şemseddin Ahmed b. Ebi Bekir ,*Vefayatü'l-A'yân ve Enbâ-i Ebnâ'z-Zaman* (thk. İhsan Abbas), Daru Sâder, Beyrut, 1997, II, s. 202.

³⁴ Vecdi, Muhammed Ferit, *Dairetü'l-Maarifi'l-Karni'l-Râbi' Aşar*, Darü'l- Maarif, Beyrut, 1971, V, s. 426; Hitti Fhlip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, II, s. 740; Gazzavi, s. 180, ed-Dibaci, s. 54; Hilâl b. el-Muhassin, *Rusûmu Dâri'l-Hilafe*, s. 38; Hilâl b. el-Muhassin, *Tuhfetü'l-Ümerâ fi Tarihi'l-Vuzera* (thk. Abdüsetâr Ahmet Farrâc), Daru İhyai'l-Kütübî'l-Arabîyye, Mısır 1958, s. 170; İbnü'l-Kıftî, s. 156.

- Musannefü'l-Müsellesât (üçgenler)³⁵
 Matematik mektupları ³⁶
 Kitâbü't-Tac (Büveyhi ve Deylem Tarihi)³⁷
 Ahbaru Ehlihi (Aile tarihi)³⁸
 Ahbaru'n-Nuhat (Gramercilerin Haberleri)³⁹
 Resailü's-Sâbiî (Mektupları) ⁴⁰
 Şerifü'r-Rıza ile mektupları ⁴¹
 el-Mühellebi'nin şiirlerinden seçmeler⁴²
 Kitabu Divan-u Şiirihî (Şiir Divanı) ⁴³

Küllü'l-Verâ Adlı Şiir

Aynı zamanda bu şiir Ebû İshâk'ın en çarpıcı şiirlerinden biri olarak kabul edilir.

كُلُّ الْوَرَى

من الكامل⁴⁴

كُلُّ الْوَرَى مِنْ مُسْلِمٍ وَمُعَاهِدٍ *** لِلَّذِينَ مِنْهُ فِيكَ أَعْدَلُ شَاهِدٍ
 فَإِذَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ تَيَقَّنُوا *** حُورَ الْجَنَانِ لَدَى النَّعِيمِ الْخَالِدِ

³⁵ Salihîye, Muhammed, *Mu'cemü's-Şamilit-Turâsi'l-Arabî* (el-Münazzamatü'l-Arabiye et-Terbeviye), Kahire, 1993, III, s. 340

³⁶ Yaptığımız araştırmada Süleymaniye kütüphanesinde başka bir kaç risaleyle beraber 4832/513 numaralı kayıta 129-140 varaklar arasında matematikle ilgili mektuplar bulunmaktadır

³⁷ Yakut, *Üdeba*, II, s. 93; İbnu'n-Nedim, s. 443; Kehhale, I, s. 124.

³⁸ Yakut, *Üdeba* II, s. 94; Kahhale, I, s. 124.

³⁹ Kâtib Çelebi Mustafa Abdullah er-Rûmî, *Keşfü'z-Zünûn an Asmâi'l-Kutüb ve'l-Funûn*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1990, V, s. 7.

⁴⁰ Korkis Avvad, *Ekdemü'l-Mahtutatil-Arabiyyeti fi Mektebetil-'Alemlî* (dar'l-Huriyyeti lit-Tibaa), Bağdat, 1983, s.141-142.

⁴¹ Korkis Avvad, s.142.

⁴² Korkis Avvad, s.142.

⁴³ Salihîye Muhammed İsa, *Mü'cemü's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabiyyi'l Matbû* (el-Münazzamatü'l-Arabiyye et-Terbeviye), Kahire, 1993, III, s. 340; Katib Çelebi, V, s. 7; Kehhale, I, s. 124.

⁴⁴ Yakut, *Üdeba*, I, s/ 155-156; Sa'âlibî, II, s. 307.

وَإِذَا رَأَى مِنْكَ النَّصَارَىٰ ظَبِيَّةً *** تَعْطُو بَدْرَ فَوْقَ غُصْنِ مَائِدِ
 أَتْنُوا عَلَىٰ تَثْلِيثِهِمْ وَاسْتَشْهَدُوا *** بِكَ إِذْ جَمَعْتَ ثَلَاثَةً فِي وَاحِدِ
 وَإِذَا الْيَهُودُ رَأَوْا جَبِينَكَ لِامْعَاً *** قَالُوا لِدَافِعِ دِينِهِمْ وَالْجَاهِدِ
 هَذَا سَنَا الرَّحْمَنَ حِينَ أَبَاتَهُ *** لِكَلِيمِهِ مُوسَى النَّبِيَّ الْعَابِدِ
 وَتَرَى الْمَجُوسَ ضِيَاءَ وَجْهِكَ فَوْقَهُ *** مَسُودٌ فَرَعٌ كَالظَّلَامِ الرَّاكِدِ
 فَتَقُومُ بَيْنَ ظَلَامِ ذَاكَ وَتَوْرٍ ذَا *** حُجَجٌ أَعْدُوهَا لِكُلِّ مَعَانِدِ
 أَصْنَبَحْتَ شَمْسَهُمْ فَكَمْ لَكَ فِيهِمْ *** مِنْ رَاكِعٍ عِنْدَ الظَّلَامِ وَسَاجِدِ
 وَالصَّابِنُونَ يَرَوْنَ أَنَّكَ مُفْرَدٌ⁴⁵ *** فِي الْحُسْنِ إِقْرَارًا لِفَرْدِ مَا جَدِ
 كَالزَّهْرَةِ الزَّهْرَاءِ أَنْتَ لَدَيْهِمْ *** مَسْعُودَةٌ بِالمَشْتَرِي وَعِطَارِدِ
 فَعَلَى يَدَيْكَ جَمِيعَهُمْ مُسْتَبَصِرٌ فِي *** الدِّينِ مِنْ غَاوِي السَّبِيلِ وَرَاشِدِ
 أَصْلَحْتَهُمْ وَفَتَّنْتَنِي وَتَرَكْتَنِي *** مِنْ بَيْنِهِمْ أَسْعَىٰ بِدِينِ فَاسِدِ

Küllü'l-Verâ Şiiri'nin Tercümesi

(Ey Güzel yar), senin eşsiz güzelliğini itiraf için Müslümanı da Ehl-i Aht olan dindar zimmîleri de kendilerini adil birer şahit olarak gösterirler.

Hele Müslümanlar seni böyle güzel görünce, cennette kendilerine vad edilen “hurilerin” varlıklarından kesinlikle emin oldular.

Hıristiyanlar ise seni taze ve yeşil bir dalın üzerinde durup başını dolunaya çevirmiş bir ceylan yavrusu olarak gördüler.

Üç kutsal değeri “Bir”de topladığın için teslisleriyle gururlandılar ve istavroz çıkarıp imanlarını tazelediler.

Yahudiler ise, alnındaki nurun parlaklığını görünce, dinlerini kabul edene de inkâr edip reddedene de: *İşte “Turi-Sinada” Allah’ın inşa ettiği âbid peygamberin kelimesi.* Mecusilere ise senin o nurlu yüzünün üzerindeki saçlarını koyu bir karanlık olarak gördüler.

Yüzündeki nurdan ve saçının karanlığından her muannit için deliller hazırladılar.

Böylece sen onların taptıkları güneşleri oldun. Onların arasında karanlıkta ve aydınlıkta sana ruku ve secde eden kimseler vardır.

Sâbiülcerce ise, senin eşsiz güzelliğin “Bir” olan Allah’ın varlığına

⁴⁵ Yakut, *Üdeba*, I, s. 155. أنك فردة

delil olarak gösterilir.

Onların yanında sen Utarid ile müşteri gezegenleri tarafından talihli sayılan parlak Zühre yıldızı gibisin.

Herkes, yolunu sapıtan da doğru yolda olan kimse de kendini senin güzelliğinle yolunu bulduğuna inanır.

Sen onları böyle ıslah ederken sadece beni fitneye düşürüp fasit bir dinle ortalıkta dolaşır halde bıraktın.

Şair bu beyitlerde semavî dinlerin tümünü “hak din” olarak nitelemiş ve bir güzele benzetmiştir. Bu benzetmeyle yetinmeyen şair, her dinden –dini hak veya batıl olsun– o dinde bulunan bir dinî değerle bu gerçeklik arasında bir ilişki kurmaktadır. Şiir incelendiğinde âşıkların her birinin ayrı ayrı nedenlerle bu güzele bağlandıkları görülür. Mülâhaza edilen en çarpıcı nokta güzelin tek, âşıkların çok oluşudur. Bu ise “Allah zatıyla tek, ona ibadet edenler açısından çoktur” diyen Sâbiîlerin temel inancını yansıtır.⁴⁶

Şair, beyitlerde saydığı ve saymadığı din mensupları tarafından sevilen bu güzelin hüsnü cemaline bir iki tanıkla yetinmemiştir. Bu nedenle bir Müslüman gözüyle bu güzele bakan şair, onu müminlere vadedilen cennet hurilerine benzetir. Bir Hıristiyan gözüyle de bakan şair, bu güzeli taze bir yeşil dal üzerine duran bir ceylan yavrusuna benzetir. Bu güzele, bir Yahudi gözüyle bakmış ve onu Hz. Musa’ya Tur-i Sina’da görülen Nur’a benzetmiştir. Şair, saydığı bu semavî din mensuplarının tanıklığıyla yetinmeyip, bu güzele bir Mecusî gözüyle bakmış ve güzelin nurlu aydın yüzünü güneşe, siyah saçlarını da karanlığa benzetmiştir. Son olarak ta Sabiî gözüyle bu eşsiz güzele bakmayı unutmayan şair, onun güzelliğini “Tek” olan Allah’ın varlığına delil olarak görmüştür.

Şaire göre bu güzel Müslüman’a, Hıristiyan’a, Yahudi’ye, Mecusî’ye ve Sâbiîye yol gösterip aydınlattığı halde sadece kendisi sapıtmıştır.

Beyitlerde şairin derin teoloji bilgisi hemen göze çarpar. Şiirde kullanılan şu ifadelerle bakınız: “Küllü’l-Verâ”, “el-Halk” ifadesi yerine “Mâsiva” yaratılmışların tümü ifadesi iyi bir seçim ve yerinde bir kullanışı gösterir.⁴⁷

⁴⁶ eş-Şehristânî, II, 54

⁴⁷ İbn Manzûr, el-Verâ md.

Şair, ayrıca bilinen din mensuplarını tek tek saymadan evvel “Müslüman ve Muâhit” ifadelerini kullanarak yaşadığı toplumun iki ana inanç gurubuna ayrıldığına da işaret etmektedir. Bu ayrım İslâm literatürüne göre yapılan bir ayrımdır. “Muâhidün fi’ d-din” terimini “anlaşmalı zimmîler” anlamında kullanmıştır.⁴⁸

Tüm dinlerin temelde birliğine inanan şair beyitlerle dinlerin müşterek inanç esasını bir güzele benzetmiş ve yaşadığı toplumda bilinen din mensupları arasından sırayla, Müslümanları takdim etmiş ve onlara vat edilen hurilerin güzelliklerini anımsatan bir güzelden bahsetmiştir. Çünkü huri cinan Müslüman’ın gözünde son derece güzel ve cennette nihaî mükâfatların başında gelir. Böyle olmasaydı Allah kitabında,⁴⁹ Peygamber (S.A.V.) de hadislerinde bundan bahseder miydi?⁵⁰

Her ne kadar huriler diğer din mensupları tarafından “matlup ve mergup” ise de şair ya tekrardan kaçınarak ya da diğer din mensuplarınca hurilerden daha kutsal kabul edilen en bariz değerlerden bahsetmiştir. Bu kutsal değerlerle sevgilinin güzelliğine bir renk katılmış ve misalden hakikata dönüşmüştür.

Şairin yaşadığı toplumda Müslümanlardan sonra sayıca Hıristiyanlar gelir. Bu nedenle Müslümanlardan sonra şiirinde, Hıristiyanları ele almış ve onların kutsal değerleri olan Teslis⁵¹ ile güzelliğin üç esası olan yeşilliği, gençliği ve güzelliği bir arada tasvirini yaparak işlenmiştir. Burada şair canlılığı ve hayatı temsil eden şeyi, ceylan yavrusunun üzerinde durduğu yeşil dalda, aydınlığı ve nuru temsil eden şeyi ceylan yavrusunun güzel yüzünde tasvir etmiştir.

Hıristiyanlar şahane bir şey gördüklerinde hemen beğenme ifadesi olarak “maşallah subhanallah” der kendi inançları gereği istavroz çıkartırlar. Şüphesiz şair, bu terimleri geniş olan teoloji bilgisine

⁴⁸ İbn Manzûr, “A’hede” md; el-İsfahani, el-Hasab b. Muhammed er-Rağib, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’ân* (Kahraman Yayınları), İstanbul, 1986, s.532; Yasin 60; Bakara 27; Fetih 10.

⁴⁹ Rahman 56; Saffat 48.

⁵⁰ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü’l-Buhari* (Çağrı Yayınları), İstanbul, 1982, “Kitabu Bedi’l-Halk” bab (8).

⁵¹ Maide 73. Kuran’a göre Hıristiyanlar teslis ile “Allah, Ruhü’l-Kuds ve Meryem”in vahdetini kasd ederler. Ama şu anda Hıristiyanlar teslis ile “Allah, Ruhü’l-Kuds ve Mesihî”in vahdetini kasd etmektedirler.

dayanarak bilerek seçmiştir.

Gönlü geniş olan şair, sadece Müslüman ve Hıristiyanları bu güzelliğe tanık olarak getirmekle yetinmemiş, ehli kitaptan olan Yahudileri de bu sevgilinin güzelliğine tanık olarak getirmiştir.

Yahudiler, Allah'ın nurundan daha güzel bir şey olmadığına; dünyada güzel olan her şeyin güzelliğini bu nurdan aldığına inanırlar. Bu nedenle sevgilinin güzelliğini Hz. Musa'ya inen nura benzetmişlerdir.

Şair ehli kitaptan sonra sevgilinin güzelliğine temel inançları "Nur ve Zulmete"⁵² dayanan Mecusileri de şahit tutmuştur. Şair bu inancı da edebî bir şekilde ele almış ve değerlendirmiştir.

Şair mensubu bulunduğu din olan Sabi-i inancını bilerek sona bırakmıştır. Çünkü şairin bulunduğu toplumda sayıları en az olan dini grup Sâbiîler'dir. Abbasi toplum tabakaları arasında Sâbiîler keyfiyet bakımından ilk sıralarda olsalar bile kemiyet bakımından en son sırayı işgal ettikleri için kendilerine uygun olan yerde ve sırada zikretmiştir.

İnanç olarak Allah'ın tek olduğuna inanan Harranlı Sâbiîler, Allah'la kendileri arasında aracı olarak kullandıkları Utarit, Zühre ve Müşteri yıldızlarının güzelliğini, "el-Ferd el-Macid" olan Allah'ın varlığına tanık olarak gösterirler.⁵³

Bu kasidede şair gerçek dinin Allah katında bir olduğu gerçeğine dikkat çekmek istemektedir. Herkes Allah'a yöneliyor, herkes Allah'ın rızasının peşinde ve herkes aynı hedefe yönelmiştir. Ancak tek olan bu gerçeğe farklı bakıldığı için farklı inançlar ortaya çıkmıştır. Esasen tüm yollar Allah'a götürür! Hedef birdir, ancak tutulan yollar farklıdır. İşte şair insanların dikkatini bu noktaya çekmek istemiştir.⁵⁴

Beyitler incelendiğinde şiirin insan fıtratını gayet iyi bildiğini görüyoruz. İnsan ister ehli fisk ister ehli Takva olsun kendisinden dinî bir emirde tanıklığı istendiğinde fisk ve fücürüne rağmen adil

⁵² eş-Şehristânî, I, s. 258

⁵³ en-Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvahhap, *Nihayetü'l-Ereb fi Fününü'l-Edeb* (Vizaretü's-Sakâfe), Kahire, 1923, I, s. 38-39; el-Kazvîni, Zekerîye, b. Muhammed b. Mahmud, *Acaibu'l-Mahlukât vel-Hayvanât ve Garaibü'l-Mevcudat* (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî), Beyrut, 1998, I, s. 37-45.

⁵⁴ eş-Şehristânî, II, s. 44-46

birer şahit kesilirler.⁵⁵ Bunun farkına varan şairimiz sadece Müslüman'a has olmayan bu olayı zikrederek tüm din mensupları arasında adil kimseler bulunduğu dikkat çekmiş ve izaha çalışmıştır.

Şiirin son beyti duygu yüklüdür. Şiirde şöyle denmektedir: “Beni fitneye düşürüp fasit bir dinle ortalıkta dolaşır halde bıraktın.” Şair bu beyitte kendi dini görevlerini yerine getiremediğinden muzdarip olduğunu ifade etmektedir.

Şair, şiirinde İbrahimi dinleri birer birer saymış sonra bu çerçeveyi genişleterek Mecusi ve Sâbîileri de bu birliğe katmıştır. Bu şiir bize, dönemin farklı dinlere bakışı konusunda bir fikir vermektedir.

Hayal gücü gayet kuvvetli olan şairimiz, güzel olan şeye güzel deyip ondaki cemale tanıklık etmekle hakkı ve hakikati kabullenmek arasında ince bir alâka kurmuştur. Bu inceliği keşfeden şair, birini terk ederek diğerine meyletmiştir.

Beyitlerin dizilişine gelince, birinci beytin ilk mısrasının sonu, kasidenin kafiyesine uygun olması şairin maharetini gösterir. Beşinci beytin ikinci mısrasındaki cümlelerin anlamı tamamlanmamış ve bir sonraki beyte sarkmış olması şiirde bir ayıptır. Çünkü en yüksek beyitler anlamı bir beyitte tamamlanan beyitlerdir.

Beyitlerin vezni gayet düzgündür. Kelime öbekleri, musikî bir ritim vermektedir. Beyitlerin kafiyeleri uyumlu ve düzgündür. “şahit - muahid” kelimeleri arasında cinası müzevvec, “Mücahid–Müslüm” ve “Râşid ve Gâvî” kelimeleri arasında “Tıbâk” sanatı vardır.

Kasidenin dördüncü beytindeki “**أثنوا..... واستشهدوا**” cümleleri arası atıfla vasıl vardır. Bu iki cümlelerin vasılına herhangi bir engel yoktur.

Kasidede iktibaslar vardır. Şair şiirinde Kur'an-ı Kerim'in çokça iktibas etmiştir:

“A'delü Şâhid” anlamını Kur'an-ı Kerim'in “ Allah tarafından kendisine bildirilmiş bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir.”⁵⁶ Ayetinden iktibas etmiştir. Bu ayet tüm din mensupları içindir.

“Hûri'l-Cinân” anlamını Kur'an-ı Kerim'in “Gözleri büyük

⁵⁵ Lokman 25.

⁵⁶ Bakara 140.

huriler"⁵⁷ ve yanlarında güzel bakışlarını yalnız onlara tahsis etmiş, iri gözlü eşler vardır."⁵⁸ Ayetinden iktibas etmiştir.

"en-Naîmü'l-Hâlid" anlamı Kur'an-ı Kerim'in "İman edip iyi amel işleyenler Naim cennetinin içindedirler."⁵⁹ ayetinden iktibas etmiştir

"Selaseten fi Vâhid" Kur'an-ı Kerim'in Hıristiyanlar "Allah için üçüncüsüdür"⁶⁰ derler. Bu ayetten iktibas etmiştir.

"Senâü'r-Rahmân"ın anlamını Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın Tûr-i Sina'ya tecellisini anlatan "Rabbi o dağa tecelli edince dağı paramparça etti"⁶¹ ayetinden iktibas etmiştir.

"Şemsühüm"ın anlamını Kuran'ı Kerim'in "Güneşe de secde etmeyin Aya da"⁶² ayetinden iktibas etmiştir.

"el-Ferdü'l-Mâcid"ın anlamını Kur'an-ı Kerim'in "De ki Allah birdir"⁶³ ve Allahın "el-Ferd" sıfatından iktibas etmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada M. X. asırda Harran'da doğup Bağdat'ta yaşamış olan ve bıraktıkları eserler, uğraştıkları ilimler, aldıkları görevler ve taşıdıkları inançlarıyla kendilerini tarihe kabul ettirmiş olan Harranlı Sâbiilerden edebiyatla uğraşmış önemli şahsiyetlerden Ebû İshâk İbrahim b. Hilâl es-Sâbiî el-Harranî'nin "Dinler Arası Diyalog" ile ilgili bir gazelini incelemeye çalıştık.

Şair, şiirinde yazdıklarıyla gerçek dinin Allah katında bir olduğu gerçeğine dikkat çekmek istemektedir. Herkes Allah'a yöneliyor, herkes Allah'ın rızasının peşinde ve herkes aynı hedefe yönelmiştir. Ancak tek olan bu gerçeğe farklı bakıldığı için farklı inançlar ortaya çıkmıştır. Esasen tüm yollar Allah'a götürür! Hedef birdir, ancak tutulan yollar farklıdır. İşte şair insanların dikkatini bu noktaya çekmek istemiştir

Şiire bakarak şairin, şiirinde insan fıtratını gayet iyi bildiğini

---

⁵⁷ Rahman 56.

⁵⁸ Saffat 48.

⁵⁹ Hac 56.

⁶⁰ Maide 73.

⁶¹ Araf 143.

⁶² Fussilet 37; Taha 130.

⁶³ İhlas 1.

söyleyebiliriz. İnsan ister ister iyi ister kötü olsun kendisinden dinî bir emre tanıklığı etmesi istendiğinde iyi veya kötü olması fark etmez, adalet ile şahadet eder. Bunun farkına varan şairimiz sadece Müslüman'a has olmayan bu olayı zikrederek tüm din mensupları arasında adil kimseler bulunduğu dikkat çekmiş ve izaha çalışmıştır.

Şair, şiirinde İbrahimi dinleri birer birer saymış sonra bu çerçeveyi genişleterek Mecusi ve Sâbiileri de bu birliğe katmıştır. Bu şiir, bize dönemin farklı dinlere bakışı konusunda bir fikir vermektedir.

Bibliyografya

Arthur Heffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Kahire, 1987.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asârü'l-Müsannfin*, (İbnü'l Emin Mahmut Kemal– Avni Aktuç) İstanbul, 195.

el-Beyrunî, Ebû'r-Rayhân Muhammed b. Ahmed el-Harezmi, *el-Asârü'l-Bakiye mine'l-Kurâni'l-Hâliye*, Süleymaniye (Ayasoyfa) nr. 2947, vr. 206.

el-Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b.İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, (Çağrı yayınları) İstanbul, 1982.

Dâiretü'l-Ma'arifi'l-İslamiyye, Kahire, 1933.

Dibâci, Muhammed, *ed-Debâu's-Sâbie fi'l-'Asri'l-'Abbâsi*, Dâru'l-Beyzâ, 1989.

Ebû Zeki, Tevfik Sultân, *Târihu Ehli'z-Zimme fi'l-Irak*, Dâru'l-Ulûm, Bağdat, 1983.

el-Gazzavi, Abdurrahman, *Ebû İshâk İbrâhim b. Hilâl es-Sâbiü Müerrihen*, BÜ. Eğ. Fak. Dergisi, sy. XXIV.

el-İsbhanî, el-Hasab b. Muhammed, er-Rağib, *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986.

el-Kazvînî, Zekeriya, b. Muhammed b. Mahmud, *Acâibu'l-Mahlukât vel-Hayvanât ve Garaibü'l-Mevcûdât*, (Daru İhyai't-Turasi'l-arabi) Beyrut, 1985.

el-Hâmevi, Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâr Sâdr, Beyrut, 1957.

Hasenî, es-Seyyid Abdurrezâk, *es-Sâbietu Kadîmen ve Hadîsen*, (Mektebetü'l-Hânci) Mısır, 1931.

Hilâl b. el-Muhassin ,*Gurarı'l-Belağa*, (thk, Muhammed ed-Dibaci), II.H.-y. Dâru'l-Beyza, 1988.

Hilâl b. el-Muhassin, *Rusûmü Dâri'l-Hilâfe*, (thk. Mihâil 'Avvâd Matba'atü'l-'Ânî) Bağdat, 1983.

Hilâl b. el-Muhassin, *Tuhfetü'l-Ümerâ fi Târihi'l-Vuzerâ*, (thk. Abdusstar Ahmet Faraç), Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, **Mısır**, 1958.

Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1987.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Ebî Bekir , *Vefeyatü'l-A'yân ve Enbâ-i Ebnâ'i-z-Zamân*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut 1997.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaluddin Muhammed el-İfriki, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist fi Ahbâri'l-Ulema'il-Musannefin mine'l-Kudemâi ve'l-Muhdesin ve Esmâ'i-Kütübihim*, Beyrut, 1978.

İbnü'l-Kıfti Ali b. Yusuf, *Kitabu İhbâri'l-Ülemâ bi Ahbari'l-Hükemâ*, Matbaatü's-Sa'âde, Kahire, 1908.

Kalkaşendî, Ebû'l-'Abbas Ahmed b. Ali, *Subhü'l-A'sâ fi Sinâ'til-İnşâ* (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

Kâtib Çelebi, Mustafa Abdullah er-Rûmî, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâ'i'l-Kütübi vel-Funûn*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1990.

Kehhale Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin ve Teracimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Daru İhayâi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1988.

Korkis Avvâd, *Akdemü'l-Mahtutâti'l-Arabiyyeti fi Mektebâti'l-Âlemî*, Dâru'l-Huriyyeti li't-Tibâa, Bağdat, 1983.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhir b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed'i ve't-Tarih* (thk, C.L. Huwart), Paris, 1919.

Mes'udî, Ali b. el-Hüseyin, *Mürûcü'z-Zeheb ve Ma'adinü'l-Cevher* (thk, Mustafa Muhammed es-Sa'ade), Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1964.

en-Nüveyri, Şihabettin Ahmed b. Abdulvahhap, *Nihayetü'l-Ereb fi Fününi'l-Edeb*, Vezaretü's-Sakkafa, Kahire, 1923.

Sa'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed, *Yetimmetü'd-Dehr fi Mahâsini Ehli'l-Asr* (thk, Müfid Muhammed Kumeyhâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk, İhsan Abbas Şükri Faysal), Weisbaden, 1974.

Salihyye, Muhammed İsa, *Mü'cemü's-Şâmil Li't-Turâsi'l-Arabiyyi'l-Matbû* (el-Münazzamatü'l-Arabiyye et-Terbeviyye), Kahire, 1993.

eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986.

Vecdî, Muhammed Ferid, *Dâiretü'l-Ma'ârifil-Karni'l-Râbi Aşer*, Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut, 1971.